

१. पृष्ठभूमि

प्रकृतिले नेपाललाई जलस्रोतमा भरिपूर्ण बनाएको छ । यहाँका करिब ६००० साना-ठुला नदीनालाहरूबाट वार्षिक सरदर २२५ अर्ब घनमिटर पानी उपलब्ध हुन्छ भने सरदर १२ अर्ब घनमिटर पानी भूमिगत जलस्रोतका रूपमा पुनर्भरण हुन्छ । यसका साथै हजारौंको संख्यामा रहेका साना-ठुला तालतलैया तथा सिमसार क्षेत्रबाट समेत विभिन्न प्रयोगका लागि ठुलो परिमाणमा पानी उपलब्ध भइरहेको छ । यसका अतिरिक्त कतिपय नदीनाला द्विदेशीय सीमा नदीको रूपमा समेत रहेको हुँदा यी नदीनालाहरूबाट उपलब्ध जलस्रोतको समुचित उपयोग एवम् व्यवस्थापन गरी राष्ट्र हितमा प्रयोगमा ल्याउनका लागि जलस्रोतको विकास गर्न जरुरी रहेको छ ।

आर्थिक विकासको लागि विद्युत जस्ता प्रारम्भिक पूर्वाधारले आवश्यक ऊर्जा उपलब्ध हुने मात्र नभई यसको गुणात्मक प्रभावहरूले कुल गार्हस्थ उत्पादनमा उल्लेखनीय योगदान समेत पुग्ने हुँदा यसको ठुलो महत्व रहेको छ । सन् २०३० सम्म नेपालले हासिल गर्नुपर्ने दिगो विकासका लक्ष्य र त्यसमा निर्धारण गरिएका कतिपय राष्ट्रिय लक्ष्यहरू हासिल गर्नका निमित्त जलस्रोतको विकास र व्यवस्थापनको प्रत्यक्ष योगदान रहने हुँदा र नेपालमा जलस्रोतको उपयोग मार्फत समृद्धि हासिल गर्न टेवा पुग्ने हुँदा “समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली” को राष्ट्रिय आकाङ्क्षालाई वास्तविकतामा परिणत गर्न देशमा उपलब्ध जलस्रोतको विकास एवम् व्यवस्थापन अति आवश्यक भएको छ ।

जनसंख्या वृद्धि र जलवायु परिवर्तनको असरका कारणले सिर्जना हुने अतिवृष्टि, अनावृष्टि र तापक्रममा वृद्धि जस्ता कारणले पानीको स्रोतमा चाप बढ्दै जाने निश्चितप्रायः छ । केही वर्ष यता कुल वार्षिक वर्षाको परिमाणमा ठुलो अन्तर नदेखिए तापनि वर्षातको ढाँचामा भने परिवर्तन भएको छ । एकातिर छोटो समयमा धेरै परिमाणको वर्षा हुँदा जमिनको पुनर्भरण हुन पाउँदैन भने अर्कोतिर यसले बाढीजन्य प्रकोप निम्त्याउने गरेको छ । यसको साथै अतिवृष्टि, अनावृष्टि तथा जलजन्य प्राकृतिक विपदमा वृद्धि देखिएको छ । औसत जलवायु परिवर्तनको असरले वायुमण्डलीय तापक्रममा वृद्धि हुँदा हिमरेखा क्रमशः माथि सर्ने क्रम देखिएको छ । यसले गर्दा हिमाली क्षेत्रमा हिँउको रूपमा हुने पानीको भण्डारण क्षमतामा कमी आउने अनुमान सहजै गर्न सकिन्छ । यस सँगै जनसंख्या वृद्धिबाट हुने पानीको घरेलु उपयोग र सिञ्चित कृषि तथा औद्योगिक उपयोगका लागि पानीको बढ्दो माग सम्बोधन गर्नुपर्ने चुनौती थपिएको छ ।

नेपालको संविधानले दिगो विकास तथा समन्यायको सिद्धान्तलाई आत्मसात गर्दै देशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण र सम्बर्द्धन गरी दिगो रूपमा उपयोग गर्ने नीति लिएको हुँदा जलस्रोतको बहुउपयोगी विकास गर्ने, स्वच्छ वातावरणीय तथा नविकरणीय ऊर्जाको विकास गर्दै ऊर्जाको आपूर्ति सुनिश्चित गर्ने, जल उत्पन्न विपद् नियन्त्रण र नदीको समुचित व्यवस्थापन गर्दै दिगो र भरपर्दो सिँचाइको विकास गर्न नेपालको संविधानद्वारा मौलिक हकको रूपमा प्रत्याभूत गरिएको स्वच्छ खानेपानी र सरसफाइमा नागरिकको पहुँच पुऱ्याउन जलस्रोत व्यवस्थापन सम्बन्धी राज्यको नीति अनुरूपका कार्यहरू अगाडि बढाउनु आजको आवश्यकता भएको छ ।

नेपालको संविधानमा उल्लिखित राज्य संरचनाका तीन वटै तहहरूबाट देशमा उपलब्ध जलस्रोतको व्यवस्थापन र समुचित उपयोग गरी दिगो, उपलब्धिपूर्ण र प्रभावकारी लक्ष्य प्राप्त गर्न जरुरी छ । यी तीनवटै तहहरू बीच आपसी समन्वय र सहकार्यको आधारमा कार्य क्षेत्रको बाँडफाँड गरी जलस्रोतको विकास तथा यसबाट प्राप्त हुने प्रतिफलको न्यायोचित वितरणलाई दिगो तथा प्रभावकारी बनाउन उपयुक्त नीतिगत, कानुनी तथा संस्थागत संरचना निर्माण गर्न आवश्यक देखिएको छ ।

२. विगतका प्रयासहरू

सन् २००२ को जलस्रोत रणनीति तथा सन् २००५ को राष्ट्रिय जल योजनाले निर्देशित गरे अनुसार जलस्रोतको अधिकतम उपयोग, व्यवस्थापन एवम् संरक्षणबाट राष्ट्रलाई आर्थिक र सामाजिक रूपले सम्पन्न बनाउने उद्देश्य लिइएकोमा

अपेक्षा अनुरूपका प्रतिफल प्राप्त हुन सकेनन् । जलस्रोतको एकीकृत उपयोग, व्यवस्थापन तथा नियमनका लागि लागू गरिएको जलस्रोत ऐन, २०४९, जलस्रोत नियमावली, २०५० लगायत विभिन्न क्षेत्रगत नीतिहरू ऐन तथा नियमावलीहरू समेत तर्जुमा भई जलस्रोतको उपयोग, विकास तथा संरक्षणका प्रयासहरू भइरहेका छन् । संविधान निर्माणको क्रम सम्पन्न भई देश संघीय संरचनामा प्रवेश गरेको तथा नेपालको संविधान बमोजिम राज्यका तीन तहको अधिकार र जिम्मेवारीको बाँडफाँड भई तीनै तहको सरकार क्रियाशील छ । संघीय सरकारबाट हाल जलस्रोतको एकीकृत विकास सम्बन्धमा राष्ट्रिय जलस्रोत नीति, २०७७ तर्जुमा भई नेपाल सरकारबाट स्वीकृत समेत भई सकेको हुँदा प्रदेश तहमा जलस्रोतको उपयोग, संरक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धमा एकीकृत नीति तर्जुमा गर्न आवश्यक भएकोले यो नीति तर्जुमा गरिएको छ ।

३. वर्तमान अवस्था :

परम्परागत रूपमा जलस्रोत उपयोगको इतिहास यस क्षेत्रमा मानव बसोबासको सुरुवाती चरणबाट भएको भए तापनि नेपालमा जलस्रोतको वैज्ञानिक उपयोग वि.सं. १९६८ मा विद्युत विकासबाट सुरु भएको पाइन्छ । हाल विद्युत ग्रिडमा कुल जनसंख्याको पहुँच राष्ट्रियस्तरमा ९० प्रतिशत तथा प्रतिव्यक्ति राष्ट्रिय विद्युत खपत २६० किलोवाटआवर प्रतिवर्ष रहेको छ । जसमध्ये कर्णाली प्रदेशमा कुल जनसंख्याको विद्युत पहुँच २७% तथा प्रतिव्यक्ति विद्युत खपत अत्यन्त न्यून रहेको छ । यसैगरी प्रदेशको कुल सिँचाई योग्य भूमि ९९.९९३ हेक्टर (सतह र लिफ्ट) मध्ये १५.५% भूमिमा मात्र बाह्र महिने सिँचाई (सतह) को सुविधा पुगेको छ भने कर्णाली प्रदेशको कुल जनसंख्याको ८७.८६% मा आधारभूत स्तरको खानेपानीको सुविधा पुगनुका साथै १००% जनसंख्यामा आधारभूत सरसफाइको सुविधा पुगेको छ । यस प्रदेशका ठूला नदीहरू कर्णाली, भेरी तथा यसका सहायक नदीहरूमा आन्तरिक तथा भारतीय

भारतीय जलमार्ग भएर समद्वारसम्म पहुँचका लागि जल यातायात विकास एवम् रिभर याफिटड कायाकिङ्ग जस्ता जल मनोरञ्जनको समेत सम्भावना रहेको छ ।

जलस्रोत क्षेत्रको समुचित विकास तथा उपयोग, संरक्षण तथा लाभको न्यायोचित वितरणका लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको थप सक्रियता, समन्वय र सहकार्य हुन जरुरी छ । जलस्रोत विकास अन्तर्गत जलविद्युत, सिँचाई, खानेपानी क्षेत्रका एवम् जलस्रोत ऐन तथा नियमावली तथा अन्य क्षेत्रगत ऐन तथा नियमहरू जारी भई क्षेत्रगत रूपमा संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहमा जलस्रोतको उपयोग, विकास तथा संरक्षणका लागि प्रयासहरू भइरहेको भए तापनि जलस्रोतको समन्वयात्मक एवम् प्रभावकारी व्यवस्थापन, उपयोग तथा संरक्षणबाट मात्र यस क्षेत्रको अपेक्षित विकासको संभावना देखिन्छ ।

४. समस्या तथा चुनौतीहरू

जलस्रोतको प्रचुर सम्भावना रहेको भए तापनि यसको वैज्ञानिक उपयोग र व्यवस्थापन हुन नसक्दा यसबाट अपेक्षित लाभ लिन सकिएको छैन । बढ्दो जनसंख्या, अव्यवस्थित शहरीकरण, बदलिदो जीवनशैली, जलस्रोतको व्यावसायिक उपयोग जस्ता कारणहरूले नदीनाला, तालतलैया तथा सिमसारदेखि समग्र जलाधार क्षेत्रको संकुचन तथा अतिक्रमणको क्रम बढिरहेको छ । जलवायु परिवर्तन, हिमक्षेत्रको संकुचन, हिमतालहरूको विष्फोटन, आकस्मिक रूपमा हुने अतिवृष्टि र अनावृष्टि जस्ता प्राकृतिक विपद्को कारण वातावरणीय सन्तुलन र मानिसहरूको जीवनयापनमा समेत प्रतिकूल प्रभावहरू सिर्जना भइरहेका छन् । परिणामस्वरूप नदीनाला तथा ताल तलैयाहरूमा उपलब्ध हुने पानीको परिमाण र गुणस्तरमा हास आउनुका साथै तिनीहरूको प्राकृतिक स्वरूप तथा आकृतिमा समेत असर परिरहेको छ । यसैगरी व्यक्ति, व्यावसायिक निकाय तथा संघ-संस्थाहरूबाट जलस्रोतको दोहन गर्ने क्रम बढिरहेको छ । अव्यवस्थित रूपमा निर्माण भइरहेका सडक लगायतका पुर्वाधारहरूले समेत पानीका स्रोतहरूमा असर गरेका छन् । पानीको उपलब्धता र उपयोगमा हुने विषमताका कारण कतिपय गाउँ, बस्ती र शहरहरूमा खडेरी र सुख्खाको स्थिति छ भने पानीको अभावको कारणले गाउँबस्ती नै बसाइँ सर्नुपर्ने बाध्यता रहेको अवस्था छ । त्यसैगरी बाढी, पहिरो, डुबान, कटान, खडेरी तथा सुख्खा जस्ता विपदले जनधनको ठूलो क्षति हुने गरेको छ । जलवायु परिवर्तनको असरलाई समेत मध्यनजर गरी उपलब्ध जलस्रोतको समुचित, बहुआयामिक र समन्वयात्मक उपयोग सहित जलाधार क्षेत्रको सम्पूर्ण व्यवस्थापन गर्नु, जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक

असरलाई न्यूनीकरण गर्ने उपाय समयमै अवलम्बन गरी जोखिम व्यवस्थापन गर्नु, जल उत्पन्न विपद्हरूबाट सिर्जित क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्नु, जलस्रोतको विकास, व्यवस्थापन र उपयोग सम्बन्धमा अन्तर निकाय एवम् संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय कायम गर्नु जलस्रोत क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरू हुन।

५. नीतिको आवश्यकता :

नेपालको संविधानमा व्यवस्था भए अनुरूप प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, सम्बर्द्धन तथा बहुउपयोगी विकास र दिगो रूपमा उपयोग गर्नका निमित्त दिशानिर्देश गर्न, जलस्रोतको क्षेत्रमा रहेका वर्तमान समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्न तथा भविष्यमा उत्पन्न हुन सक्ने समस्याहरूलाई न्यूनीकरण गर्दै उपलब्ध जलस्रोतको अधिकतम एवम् दिगो उपयोग गरी देशलाई समृद्ध बनाउन संघीय सरकारबाट राष्ट्रिय जलस्रोत नीति, २०७७ तर्जुमा भई लागू भएको वर्तमान सन्दर्भमा प्रादेशिक तहमा जलस्रोत उपयोगको एकीकृत नीतिले जलस्रोतको क्षेत्रसँग सम्बन्धित निकायहरू बिच प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य गर्न तथा नेपालको संविधानको अनुसूची-६ मा उल्लेख भए बमोजिम प्रादेशिक तहमा जलस्रोत उपयोग सम्बन्धमा दिशानिर्देश गर्न प्रस्तुत नीति आवश्यक रहेको छ ।

६. दीर्घकालीन सोच:

जलस्रोतको बहुआयामिक, समन्यायिक एवम् दिगो विकास तथा बहुउपयोगबाट समग्र प्रदेशको आर्थिक समृद्धि र सामाजिक रूपान्तरण।

७. लक्ष्य:

कर्णाली प्रदेशमा उपलब्ध जलस्रोतको संरक्षण, सम्बर्द्धन र बहुउपयोगी विकास एवम् दिगो उपयोग गरी समग्र प्रदेशको आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरणका लागि योगदान पु-याउनु ।

८. उद्देश्यहरू:

१. जलस्रोतको बहुआयामिक उपयोगबाट समग्र प्रदेशको आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरणमा योगदान पु-याउनु ।
२. सरकारका विभिन्न तहको समन्वयमा जलस्रोतको संरक्षण, विकास तथा उपयोग हुने व्यवस्था गर्नु ।
३. सहज, सुलभ, सुपथ र समन्यायिक तवरले यसका लाभहरूको वितरण हुने गरी जलस्रोत क्षेत्रको विकास गर्नु ।
४. जलस्रोतको विकास र उपयोग गर्दा वातावरणीय पक्षमा पर्न सक्ने नकारात्मक प्रभाव न्यून हुने गरी जलस्रोतको विकास र उपयोग गर्ने व्यवस्था मिलाउनु ।
५. जलउत्पन्न विपद्को न्यूनीकरण एवम् प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी क्षति न्यूनीकरण गर्नु ।

९. रणनीतिहरू:

१. जलस्रोतको उपयोग तथा व्यवस्थापन गर्दा नदी बेसिन योजना तथा बहुउद्देशीय उपयोगलाई प्राथमिकता दिईनेछ ।
२. जलस्रोत क्षेत्रको संरक्षण, विकास तथा नियमनका लागि आवश्यक नीतिगत, संस्थागत तथा कानुनी व्यवस्था गरी यस क्षेत्रसँग सम्बन्धीत संस्था तथा जनशक्तिको क्षमता विकास गरिने छ ।
३. जलस्रोतको व्यवस्थापन र विकासमा निजी क्षेत्र तथा सरोकारवालाहरूको सहभागिता अभिवृद्धि गरिने छ ।
४. जलस्रोतको क्षेत्रमा अध्ययन, अनुसन्धानको विस्तार गरिनुका साथै उपलब्ध ज्ञान तथा तथ्याङ्कको अभिलेखीकरण, विश्लेषण तथा प्रयोगमा अभिवृद्धि गरिने छ ।
५. जलस्रोतको विकास, उपयोग तथा व्यवस्थापनमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको कार्यक्षेत्र र क्षेत्राधिकार स्पष्ट गरी समन्वयात्मक तवरले गरिने छ ।
६. जलस्रोत आयोजनाहरूको विकास गर्दा आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका लागि आवश्यक खानेपानी, सिँचाइ तथा ऊर्जा उपलब्धता सहज, सुलभ, सुपथ र समन्यायिक तवरले गरिने छ ।
७. जलस्रोतको विकास तथा उपयोग गर्दा सामाजिक एवम् वातावरणीय पक्षमा पर्न सक्ने नकारात्मक प्रभाव न हुनेगरी गरिने छ ।

८. जलजन्य विपदहरूको नियन्त्रण एवम् न्यूनीकरणमा जलाधार व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाई लागू गरिने छ।

१०. कार्यनीतिहरू (Working Policies):

रणनीति (१) जलस्रोतको उपयोग तथा व्यवस्थापन गर्दा जलस्रोतको बहुउद्देशीय उपयोगलाई प्राथमिकता दिई गरिने छ।

कार्यनीति:

१. जलस्रोत उपयोग र व्यवस्थापनको प्राथमिकताक्रम प्रचलित कानून बमोजिम हुनेछ ।
२. जलस्रोत उपयोगका आयोजनाहरू कार्यान्वयन गर्दा आयोजनाको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन, प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण तथा संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन जस्ता अध्ययन र विश्लेषणको आधारमा वातावरणीय क्षति न्यून हुने गरी गरिनेछ ।
३. नदी बेसिनहरूमा जलस्रोतको परिमाणको मापन गर्न जल मापन प्रणालीको व्यवस्था गरिने छ र सोको नियमित अनुगमन गर्ने व्यवस्था गरिने छ ।
४. जलस्रोतको उपयोग एवम् व्यवस्थापन गर्दा जलस्रोतको बहुउद्देशीय उपयोग तथा व्यवस्थापनको अवधारणा अनुरूप गरिनेछ ।
५. कृषियोग्य भूमिमा वर्षेभरि सिँचाइ सुविधा पुऱ्याउने, सर्वसुलभ रूपमा खानेपानी सेवा उपलब्ध हुने, बाढी न्यूनीकरण गर्ने, औद्योगिक प्रयोजन, मत्स्यपालन जस्ता प्रयोजनका लागि वर्षेभरि पानी उपलब्ध गराउने संभावित आयोजनाहरूमा बहुउद्देशीय, जलाशययुक्त आयोजनाहरूको विकासलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।
६. जलस्रोतको व्यावसायिक उपयोग, विकास तथा व्यवस्थापनको लागि अधिकारप्राप्त निकायमा अनुमति लिनु पर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
७. प्रदेशमा उपलब्ध तातोपानीको मूलहरूको पहिचान गरी सोको समूचित बहुउद्देशीय उपयोग गरिने छ ।
८. नदीनालाहरूमा पानीको मात्रा यथेष्ट र स्थिर राख्नका लागि सम्भाव्यताका आधारमा जलाशयहरूको निर्माण गरी वर्षातको पानीलाई सञ्चय गर्ने व्यवस्था गरिने छ ।
९. प्रदेश भित्रका नदी तथा जलाशयहरूलाई संभाव्यताका आधारमा आन्तरिक जल यातायातका लागि क्रमशः विकास गरिनेछ ।
१०. जलस्रोतको क्षेत्रगत उपयोग सम्बन्धी योजनाहरू जलस्रोत सम्बन्धी क्षेत्रगत गुरुयोजना अनुसार निर्माण र व्यवस्थापन गरिनेछ ।

रणनीति (२) जलस्रोत क्षेत्रको संरक्षण, विकास तथा नियमनका लागि आवश्यक नीतिगत, सस्थागत तथा कानूनी व्यवस्था गरी यस क्षेत्रसँग सम्बन्धित संस्था तथा जनशक्तिको क्षमता विकास गरिनेछ ।

कार्यनीति:

१. जलस्रोत क्षेत्रको अध्ययन, अनुसन्धान, तथ्याङ्क सङ्कलन, विश्लेषण, अभिलेखीकरण, नियमन तथा संरक्षणको लागि प्रदेश तहमा सम्बन्धित मन्त्रालयमा एक छुट्टै महाशाखाको स्थापना गरी यसको उपयोग, विकास, व्यवस्थापन र संरक्षण गर्न विषयगत कार्यालयहरू स्थापना गरिनेछ ।
२. जलस्रोतको व्यावसायिक उपयोग गरेबापत उपयोगकर्ताले तिर्नुपर्ने शुल्कलाई कानूनमार्फत व्यवस्थित गरिनेछ ।
३. जलस्रोत क्षेत्रसँग सम्बन्धित व्यक्ति, समुदाय एवम् संस्थाहरूको ज्ञान, सीप र विज्ञतालाई थप सुदृढीकरण गर्दै लगिनेछ ।
४. जलस्रोतको आवश्यकता, महत्व, उपयोग, संरक्षण तथा नियमनको सम्बन्धमा विभिन्न माध्यमहरू प्रयोग गरी व्यापक जानकारी सम्प्रेषण गर्नुका साथै तालिम, गोष्ठी, सेमिनार, अन्तरक्रिया, जस्ता कार्यक्रमहरूमार्फत स्थानीय समुदाय, राजनीतिज्ञ, नागरिक तथा योजनाकार बीच व्यापक जनचेतनाको अभिवृद्धि गराइनेछ ।
५. जलस्रोतको उपयोग, संरक्षण, उपयोग र व्यवस्थापन सम्बन्धमा विद्यालयस्तरको शैक्षिक पाठ्यक्रमहरूमा समावेश गरी अध्ययन अध्यापन गराउने व्यवस्था गरिनेछ ।

६. जलस्रोतको गुणस्तर परीक्षणका लागि आवश्यक प्रयोगशालाहरूको स्थापना गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
रणनीति (३) जलस्रोतको संरक्षण, उपयोग र विकासमा निजी क्षेत्र तथा सम्बन्धीत सरोकारवालाहरूको सहभागिता अभिवृद्धि गरिनेछ ।

कार्यनीति:

१. जलस्रोतको क्षेत्रमा अध्ययन, अनुसन्धान, उपयोग व्यवस्थापन, संरक्षण जस्ता कार्यहरूमा सरकारी, गैरसरकारी, निजी, उपभोक्ता, स्थानीय समुदाय, विज्ञ समूह एवम् व्यक्तिहरूलाई सहभागी गराईनेछ ।
२. जलस्रोतको क्षेत्रमा सरकारी, निजी तथा स्थानीय समुदायहरूले गर्ने कार्यहरू एवम् साझेदारीमा गरिने कार्यलाई कानूनी व्यवस्था गरी निर्धारण गरिनेछ ।
३. जलस्रोतको उपयोग, विकास एवम् व्यवस्थापनमा निजी सहभागिता एवम् सार्वजनिक-निजी साझेदारी जस्ता व्यवस्थालाई प्राथमिकता एवम् उपयुक्तताका आधारमा प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
४. जलस्रोतको क्षेत्रमा सहभागी व्यक्ति तथा संस्थाहरूबाट सञ्चालित कार्य तथा विकास एवम् व्यवस्थापनको नियमित अनुगमन एवम् नियमन गरिनेछ ।
५. जलस्रोत क्षेत्रमा पारस्परिक लाभका लागि निजी क्षेत्र समेतको लगानी आकर्षित गर्न आवश्यक नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था गरिने छ ।
६. जलस्रोत क्षेत्रसँग सम्बन्धीत संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहहरू बीचमा आपसी समन्वय तथा सहकार्यको व्यवस्था गरिनेछ ।

रणनीति (४) जलस्रोतको क्षेत्रमा अध्ययन, अनुसन्धानको विस्तार गरिनुका साथै उपलब्ध ज्ञान तथा तथ्याङ्कको अभिलेखीकरण, विश्लेषण तथा प्रयोग अभिवृद्धि गरिनेछ ।

कार्यनीति:

१. जलस्रोतको क्षेत्रमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइनेछ ।
२. जलस्रोतको क्षेत्रमा भएका अध्ययन, अनुसन्धान, उपयोग तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यहरूको तथ्याङ्क एवम् विवरणहरूको सङ्कलन र अभिलेखिकरण गर्ने कार्यलाई व्यवस्थित गरिनेछ ।
३. प्रदेश कार्य क्षेत्र भित्रका नदी बेसिनमा जलस्रोतको उपलब्धता, परिमाण, गुणस्तर, विद्यमान उपयोग, भावी आवश्यकता र आपूर्ति स्थिति सम्बन्धी विवरण तथा तथ्याङ्क तयार गरी अद्यावधिक गरिनेछ ।
४. नदी बेसिनको जलस्रोतमा भैरहेको दोहन तथा प्रदुषण र खोलानाला तथा तालतलैयाहरूको आकृतिमा परिवर्तनको असर सम्बन्धी विवरण तथा तथ्याङ्क तयार गरी अद्यावधिक गरिनेछ ।
५. नदी बेसिनमा रहेका जलचर, वनस्पति तथा जलस्रोतमा अश्रित वन्यजन्तुहरूको आवश्यक विवरण तथा तथ्याङ्क राखिनेछ ।
६. जलस्रोतको उपयोग, व्यवस्थापन तथा संरक्षण र नियमनसम्बन्धी अध्ययन तथा अनुसन्धानका लागि नवीनतम प्रविधि तथा मोडेलहरूको विकास तथा प्रयोग गरिनेछ ।
७. जलस्रोतको क्षेत्रमा भएका सम्पूर्ण विवरण तथा तथ्याङ्कलाई विद्युतीय प्रणालीमा एकीकृत अभिलेखीकरण गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
८. जलस्रोत सम्बन्धी आयोजनाहरूको अध्ययनको क्रममा जलस्रोत सम्बन्धी वातावरणीय तथा जैविक विविधताको पक्षलाई पनि समावेश गरिनेछ ।

रणनीति (५) जलस्रोतको विकास, उपयोग तथा व्यवस्थापन संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको कार्यक्षेत्र र क्षेत्राधिकार स्पष्ट गरी समन्वयात्मक तवरले गरिनेछ ।

कार्यनीति:

१. जलस्रोतको उपयोगमा संघ र प्रदेश तथा प्रदेश र स्थानीय तहबीच समन्वय, सहकार्य तथा सहजीकरण गर्न आवश्यक संस्थागत संयन्त्रको व्यवस्था गरिनेछ ।

२. जलस्रोतको उपयोग, व्यवस्थापन, नियमन गर्दा संघीय कानून बमोजिम हुनेगरी सरकारका तीनवटै तहबीच दायित्व तथा कार्यक्षेत्रको स्पष्ट किटानी गरी प्रदेश कानून तर्जुमा गरिनेछ।
३. जलस्रोतको क्षेत्रसँग सम्बन्धीत निकाय तथा सरोकारवाला निकाय बीच समन्वय तथा सहकार्यको आधारमा कार्यक्षेत्रका बाँडफाँड गरिनेछ।
४. जलस्रोतको व्यावसायिक उपयोगबाट प्राप्त हुने आम्दानीलाई कानून बमोजिम स्थानीय समुदाय, स्थानीय तह तथा प्रदेश सरकारका सम्बन्धित सरकारी निकायहरू बीचमा बाँडफाँड एवम् वितरण गर्ने व्यवस्था गरिनेछ।

रणनीति (६) जलस्रोत आयोजनाहरूको विकास गर्दा आधारभूत आवश्यकता परिपूर्तिका लागि आवश्यक खानेपानी, सिँचाइ तथा ऊर्जा उपलब्धता सहज, सुलभ, सुपथ र समन्यायिक तवरले गरिनेछ।

कार्यनीति:

१. जलस्रोतको उपयोगको लागि निर्माण हुने योजनाहरूको कार्यान्वयन गर्दा आर्थिक-सामाजिक तथा वातावरणीय दृष्टिले अधिकतम लाभ तथा फाइदा प्राप्त हुने योजनाहरूलाई उच्च प्राथमिकता दिइनेछ।
२. प्रादेशिक हितलाई सर्वोपरि राखी प्राथमिकताको आधारमा जलस्रोतको विकास, व्यवस्थापन तथा संरक्षण गरिनेछ।
३. जलस्रोतको अभाव भएका सुख्खा टार तथा क्षेत्रहरूमा पानीको आपूर्तिको लागि वर्षातको पानी सङ्कलन (पोखरी, ट्याङ्की, घैटा आदि) का साथै पानी लिफ्टिङ जस्ता नवीनतम प्रविधिको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिइनेछ।
४. जलस्रोतको उपयोगको लागि निर्माण गरिने भौतिक संरचनाहरूको लागि वातावरणीय दिगोपना कायम हुने उपयुक्त डिजाईन तथा मापदण्डहरू तयार गरी लागू गरिनेछ।
५. जलस्रोत उपयोगका लागि पिउने पानी, घरायसी प्रयोग, मत्स्यपालन, सिँचाइ, पशुपन्छी, विद्युत, उद्योग, पर्यटन जस्ता क्षेत्रमा उपयोग गरिने पानीको न्यूनतम गुणस्तरको मापदण्ड तयार गरी लागू गरिनेछ।

रणनीति (७) जलस्रोतको विकास तथा उपयोग गर्दा सामाजिक एवम् वातावरणीय पक्षमा पर्न सक्ने नकारात्मक प्रभाव न्यून हुनेगरी गरिने छ।

कार्यनीति:

१. जलस्रोत विकास तथा उपयोगको आयोजना कार्यान्वयन गर्दा जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न हुनसक्ने असर एवम् प्रभावहरूसँग अनुकूलन (Adaptation) हुने गरी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।
२. जल परिस्थितिकीय प्रणाली (Ecosystem), आश्रित जलचर, वनस्पति एवम् वन्यजन्तुहरूको पहिचान गरी तिनीहरूको संरक्षणको लागि आवश्यक पानीको अंश छुट्याई जनस्रोत उपयोगको आयोजना कार्यान्वयन गरिनेछ।
३. जलस्रोतको उपयोग गर्दा नदीनालाहरूमा न्यूनतम मात्रामा तल्लो तटीय प्रयोगका लागि छोड्नुपर्ने पानीको परिमाण तथा न्यूनतम गुणस्तरको सम्बन्धमा आवश्यक कानूनी मापदण्ड तयार गरिनेछ। जलस्रोतको प्रदुषण गर्ने प्रदूषकले आवश्यक क्षतिपूर्ति तिर्नुपर्ने (Polluter's Pay) व्यवस्था गरिनेछ।
४. जलस्रोतको विकास तथा उपयोग सम्बन्धी आयोजना सञ्चालन गर्दा माथिल्लो तथा तल्लो तटीय क्षेत्रमा पर्न सक्ने जोखिम मुल्याङ्कन गरी उचित समाधानका उपायहरू अवलम्बन गरिनेछ।
५. वातावरणमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी जलस्रोतका क्षेत्रहरूबाट ढुङ्गा, माटो, गिट्टी, बालुवा जस्ता नदीजन्य पदार्थहरूको उचित उपयोग, व्यवस्थापन, नियन्त्रण र नियमन गरिनेछ।
६. सहरी क्षेत्र तथा उद्योगधन्दाहरूबाट निष्कासन हुने प्रदूषित पानीलाई तोकिएको गुणस्तरमा प्रशोधन गरेर मात्र नदीनाला, सिमसार, तालतलैया जस्ता जलस्रोतहरूमा मिसाइनेछ। नदीनाला, सिमसार, तालतलैया जस्ता जलस्रोतलाई प्रदूषित बनाउने गरी फोहरमैला फाल्न तथा ढल मिसाउने जस्ता कार्यहरूलाई कानूनद्वारा नियन्त्रण गरिनेछ।
७. प्रदेशस्तरका जलस्रोतका अति महत्वपूर्ण एवम् संवेदनशील क्षेत्रहरूलाई जलस्रोत संरक्षित क्षेत्र घोषणा गरिने संक्षण सम्बन्धी कार्यक्रम लागू गरिनेछ।

८. जलस्रोत आयोजनाहरूको विस्तृत आयोजना प्रतिवेदन तयार गर्दा नै आयोजनाबाट प्रभावित हुने समुदायहरूको सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक पक्षमा पर्ने असरहरूको अध्ययन विश्लेषण गरिनेछ ।
९. जलस्रोतसँग सम्बन्धित आयोजनाहरूको निर्माणको कारणले प्रभावित व्यक्ति तथा समुदायहरूको उचित पुनस्थापना तथा संरक्षणको व्यवस्था गरिनेछ ।
१०. आयोजनाबाट प्रभावित भई पूर्ण रूपमा विस्थापित हुने व्यक्ति तथा समूहलाई प्राथमिकता र प्रचलित कानून बमोजिम उचित पुर्नबास तथा पुर्नस्थापना गरिनेछ ।

रणनीति (८) जलजन्य विपद्हरूको नियन्त्रण एवम् न्यूनीकरणमा जलाधार व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाई लागू गरिनेछ ।

कार्यनीति:

१. जलजन्य प्रकोपको नियन्त्रण एवम् न्यूनीकरणका लागि एकीकृत जलाधार व्यवस्थापनलाई प्राथमिकता दिइनेछ । बाढीजन्य जलाधार क्षेत्रमा बाढी, डुबान, कटान सम्बन्धी नक्सा र भू-क्षय तथा पहिरो जोखिमको एकीकृत भू-नक्सा तयार गरिने छ र सो नक्साको आधारमा जलजन्य विपद्हरूको नियन्त्रण एवम् व्यवस्थापन गरिनेछ ।
२. बाढी, पहिरो, डुबान, कटान, भू-क्षय तथा पहिरो जस्ता जोखिमपूर्ण स्थानहरूमा भएका बस्तीहरू सुरक्षित स्थानमा सार्नका लागि स्थानीय निकायको समन्वयमा त्यस्ता स्थानहरूको पहिचान तथा छनौट गरिनेछ ।
३. भू-क्षय तथा पहिरो जस्ता जलजन्य विपद् नियन्त्रण एवम् न्यूनीकरणको लागि वैज्ञानिक, नवीनतम एवम् परम्परागत ज्ञान, सीप र प्रविधिहरूको उपयोग गरिनेछ ।
४. अतिवृष्टि, अनावृष्टि, सुख्खा, खडेरी, नदीनाला थुनिएर एक्कासी फुट्ने जस्ता अप्रत्यासित रूपमा आइपर्ने जोखिमहरूको प्रभावबाट सुरक्षित हुने उपयुक्त उपाय तथा प्रविधिहरूको अवलम्बन गरिनेछ ।
५. जलजन्य विपद्सम्बन्धी आपत्कालीन अवस्थालाई ध्यान दिई अति आवश्यक तार, ढुङ्गा, बाँस, टेढापोड, परकुपाइन, ब्लक, जाली, बोरा, बालुवा जस्ता सामग्रीहरूलाई पूर्व तयारी अवस्थामा राख्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
६. जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न हुनसक्ने असर एवम् प्रभावहरूसँग अनुकूलन गर्नका लागि वर्षातको पानी सङ्कलन, स-साना पोखरी निर्माण, थोपा तथा फोहरा सिँचाइ, लिफ्टिङ्ग प्रविधि, पाइप प्रविधि, टनेल खेती, जस्ता नवीनतम प्रविधिहरूको अवलम्बन गरिनेछ ।
७. आपत्कालीन रूपमा तत्काल गर्नुपर्ने जलउत्पन्न विपद्को नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन गर्न स्थानीय समुदायको क्षमता वृद्धि गरिनेछ ।
८. जलाधार क्षेत्रमा भएका नदीनाला, मूल, सिमसार, तालतलैया र ढुङ्गेधारा जस्ता पानीका स्रोतहरूको पहिचान गरी संरक्षण गरिनेछ ।

११. संस्थागत व्यवस्था:

जलस्रोतको उपयोग, विकास, व्यवस्थापन तथा संरक्षण तथा अन्तर निकायगत सहकार्य तथा समन्वयका लागि उचित संस्थागत प्रबन्ध गरिनेछ । प्रदेशस्तरमा मन्त्रालय, निर्देशनालय तथा तथा विषयगत कार्यालयहरू र स्थानीय तहमा सम्बन्धीत कार्यालयहरूको क्षमता विकास गरी परिचालन गरिनेछ ।

१२. कानुनी व्यवस्था:

यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने क्षेत्रगत कानूनहरू तर्जुमा तथा समयानुकूल परिमार्जन गरिनेछ ।

१३. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन :

यस नीतिका प्रावधानहरूको कार्यान्वयनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन भौतिक पूर्वाधार तथा शहरी विकास मन्त्रालयबाट हुनेछ । स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रभित्र नीति कार्यान्वयनको अनुगमन गरी पृष्ठपोषण गर्नेछ ।

१४. क्षेत्रगत नीति तथा नीतिको परिमार्जन :

यस नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक क्षेत्रगत उपयोग सम्बन्धी निर्देशिका, कार्यविधि र मापदण्डहरू तर्जुमा गर्न सकिनेछ । यस नीतिलाई हरेक पाँच वर्षमा समयसापेक्ष अध्यावधिक तथा पूनरावलोकन गरी नीतिको संशोधन गरिनेछ । यस नीति अनुकूल नभएका अन्य निर्देशिका तथा कार्यविधिहरू यस नीति अनुरूप हुनेगरी परिमार्जन गरिनेछ ।